

AZERBAYCAN-İRAN BAĞLAMINDA GÜNEY KAFKASYA'DA ETNO-SOSYAL YAPI

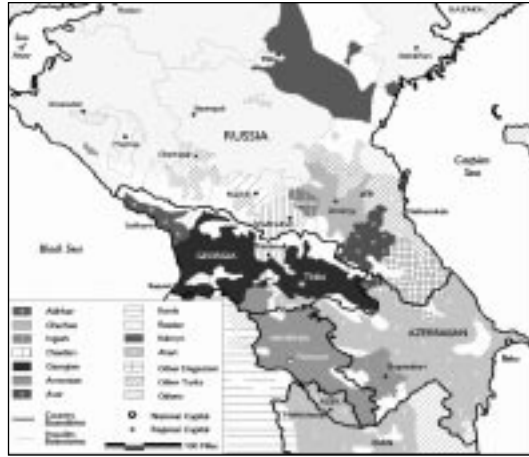
Dr. Yaşar KALAFAT*

In this article ethnic distribution in Caucasus, Azerbaijan and Iran are studied. The author examines not all ethnic groups in the region but the most important ethno-social structures. Moreover, on the one hand ethnic and political structures of neighboring countries are mentioned, on the other hand the behavior of global powers studied in the context of ethno-political questions.

Giriş

Biz bu yazımızda Azerbaycan ve İran'daki etnik kesimler üzerinde dururken, her iki ülkedeki mevcut etnik kesimlerin tümü üzerinde durmayaacağız. Ayrıca sadece bu ülkelerin etnik yapısına dair bilgi vermeyecek; aidiyetleri ciheti ile bu etnik unsurların bulunduğu ülkelere ve ilgili diğer komşu ülkelerin etnik yapılarına da değineceğiz.

Etno – sosyal yapının Etno – politik yapıya yansımasına dair görüşlerimizi de açıklayacağız. Bölge ulusları arasındaki, etnik yapıdan kaynaklanan siyasi ilişkilerin bölge dışına ve süper güçlere yansımasına dair tespitlerimizi yansıtacağız. Yazımızda, "İran" ve "Azerbaycan" tanımlarını mümasilleri "Anadolu" da olduğu gibi, coğrafi tanım olarak kullanıyoruz. Bu bağlamda İrani tanımı, Hint-Avrupai anlamında olmayıp İran coğrafyasına mensup olan anlamındadır. Keza Azeri tanımı Azerbaycan'ın Oğuz Türklerinin adıdır. Azerilik geniş anlamda Türkmenliğin Azerbaycan yurdundaki ismidir. Zamanla Azerbaycan

* ASAM Kafkasya Araştırmaları Masa Başkanı.

Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 221-249.

Türkmenleri Azeri Türk kültürel kimliğini oluşturmuştur. Azerilik geçmişte ve günümüzde bu toplumun siyasi kimliği olarak da kullanılmıştır. Toparlamak gerekir ise Türkmenlik Türklüğün asli unsurlarından iken, Azerilik Türkmenliğin asli unsurlarındadır.¹

AZERBAYCAN ETNO-SOSYAL YAPI

Coğrafi tanım olan geniş anlamda Azerbaycan; Kuzey Azerbaycan (Azerbaycan Cumhuriyeti), Güney Azerbaycan (İran Azerbaycan'ı), Gürcistan'ın Borçalı ve müştemilatı, Dağıstan'ın Derbent bölgesi, Türkiye'nin Aras vadisi, Nahçıvan ve hatta Erbil'den oluşmaktadır, tarzında tezler vardır. Biz daha ziyade realite etrafında tartışacağız. Azerbaycan tabiri hatıra bugünkü toprakları üzerinde Azerbaycan Cumhuriyeti bulunan ve İran, Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan, Rusya Federasyonu ve Türkiye ülkeleri ile sınırlandırılmış olan 45-51 enlem ve 38-42 boylamları arasında 86,6 km² olan alanı getirir. Bu Azerbaycan, çok kere Kuzey Azerbaycan olarak bilinir. Güney Azerbaycan ise, İran-Ermenistan Türkiye ile sınırlandırılmış bulunan 15,6-36,2 enlem ve 63,4-68,5 boylamları arasındaki coğrafi kesimdir. Burası İran İslam Cumhuriyeti'nin büyük ölçüde Doğu ve Batı Eyaletlerine tekabül eder. İran'ın-Erdebil, Zencan, Kürdistan, Gilan, Tahran, Hamedan, Kirmanşah, Merkezi, Kum, İsfahan, Simnan, Mazandaran, Gezd, Horasan, Kirman, Fars gibi 28 eyaleti vardır. Kuzey ve Güneyi ile her iki Azerbaycan Birleşik Azerbaycan, Bütün Azerbaycan veya Vahit Azerbaycan, olarak tanımlanmaktadır.²

Güney ve Kuzey Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları coğrafyaya her zaman "Azerbaycan" tabiri ile izah etmek mümkün olamamaktadır. Örneğin Gürcistan'da Azerbaycan menşeyli olan Türklerin tamamı için yalın halde Türk denilerek ihtiyaç karşılanmamaktadır. Zira Gürcistan'da Azerbaycan'lı olmayan Türkler de vardır. Gürcistan'daki Azeri Türkünü isimlendirirken "Gürcistan'lı Azerbaycan Türkü" veya "Gürcistan'daki Azerbaycan'lı Türk" tanımı da pratik değildir. Bunun içindir ki bir Azeri tanımı doğmuş ve Azerbaycan Türkleri'nin yaşadıkları Azerbaycan dışı coğrafya ile bir "Azeri diasprası oluşmuştur. Mevcut bilgilere göre günümüzde Azeri Türklerinin muhtelif ülkelere göre dağılımları; Türkiye: 2,5 milyon, İran: 28 milyon, ABD: 1milyon, RF:2 milyon, Mısır: 850 bin, Irak: 1 milyon, Pakistan 650 bin,

¹ Yaşar Kalafat "İğdir Ermeni Sempozyumu"- Toplu Mezar Kazısı- Soykırım ve Nahçıvan Gezisi" Türk Ermeni İlişkileri 21. Yüzyıla Girerken Tarihe Dostça Bakış Ankara 2000, sh. 184-192.

² Yaşar Kalafat, "Güney Azerbaycan'da Din" Türk Dünyasının Dini Meseleleri Sempozyumu, 1997 Kutlu Doğum Haftası, Ankara1998 , sh. 149 –156.

Afganistan 450 bin, Almanya 300 bin, Ürdün 450 bin, Endonezya 44 bin, Hindistan 300 bin, Cezayir 260 bin, İngiltere 170 bin, Kanada 170 bin, Bangladeş 173 bin, Gürcistan 64 bin, Belçika 13 bin, Avusturya 19 bin, Avustralya 8 bin, Arnavutluk 12 bin, Arjantin 12 bin, Danimarka 56 bin, Kuveyt 18 bin, Malta 2.500, Moğolistan 5 bin, Amman 19 bin, Portekiz 8 bin, Yemen Arap Cumhuriyeti 33 bin, İtalya 30 bin, Meksika 26 bin, Norveç 50 bin, Romanya 44 bin, Suudi Arabistan 40 bin, Suriye 92 bin, Sudan 17 bin, Japonya 10 bin, İsveç 42 bin, Polonya 12 bin, Fransa 65 bin, Çin 30 bin, İspanya 14 bin, Çek Cumhuriyeti 2 bin, Slovakya 2 bin, İrlanda 4 bin, Yugoslavya 6 bin, Macaristan 27 bin, Litvanya 2 bin, Estonya 2 bin 700, Ukrayna 600 bin, Kazakistan, 100 bin, Türkmenistan 38 bin, Moldovya 4.800 Letonya 4 bin, Beyaz Rusya 7 bin, Finlandiya 12 bin, Özbekistan 60 bin, Tacikistan 14 bin, Azerbaycan 7 milyon, Bermonya 8 bin, Yemen Arap Demokratik Cumhuriyeti 27 bin, şeklindedir.³ Bu bilgilerden hareketle Azerbaycan Cumhuriyeti dahil dünyanın 64 bölgesinde Azerbaycan Türkü yaşamaktadır. İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri, Azerbaycan Cumhuriyetinde yaşayanların dört katıdır, toplam miktar 47 milyon olunca Güney ve Kuzey Azerbaycan'ın dışında 12 milyonluk bir Azerbaycan diasporası vardır. Esasen bu noktada bölgenin diğer halklarının diasprası da yansıtılabildi, ancak konumuz bu husus değildir.

Azeri diasprasının bir boyutunu tarihi Azerbaycan Türk yurtları oluşturmuştur. Günümüz Azerbaycan'ının yakın çevresindeki ilgili kesimlerin izahı bu şekilde yapılabilir. Avrupa'daki Azerbaycan Türk potansiyeli Güney Azerbaycan'dan Şah döneminde eğitim ve benzeri nedenlerle gidenler ve Humeyni döneminde rejimden sonra kaçanlar olarak görmek mümkündür. 1992 den sonra yaşanan gelişmeler ise, Kuzey Azerbaycan'dan ve bu arada Gürcistan'dan Azeri göçü şeklinde olmuştur. Ancak Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerde Azeri Türkü'nün varlığından bahsedilirken, nereden yola çıkıldığını anlamak zordur. Yunanistan Türkleri; Evladı Fatihan ve Ortodoks Türklerdir. Keza Bulgaristan Türklüğü Hristiyan Bulgar Türk Boyu ile Evladı Fatihandan oluşmuştur. Romanya'da Tatar Türkleri ile evladı fatihan Türkleri vardır. Ayrıca bir Azeri Türklüğü, tespiti nasıl yapılmış olabilir? Arap ve Türk Devletlerine Sovyet döneminde Kuzey Azerbaycan'dan geçiş yapılmış olabilir.

Azerbaycan Türkü ve Azerbaycan konuları gündeme gelince bugünkü bütünün aslı parçalarından birisi Nahçıvan'dır. Nahçıvan'ın nüfusu 400.000 civarındadır. Başka bir etnik kesimin yaşamadığı Nah-

³ Dünya'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin sayısı, Tanıtım 26 Şubat- 4 Mart 1999

.....
 ●
 ● **Azerbaycan Türküne**
 ● **Azeri kimliğini**
 ● **uygun görenler arasında**
 ● **yaygın olan bir görüş de,**
 ● **bu Türk kimliğinin sadece**
 ● **Oğuz Türklüğünden değil,**
 ● **bölgede var olmuş**
 ● **daha eski dönemlere**
 ● **ait Türklüğü de**
 ● **içerdiği şekindedir.**
 ●
 ●
 ●

çıvan; Türkiye, İran ve Ermenistan gibi komşularınca çevrelenmiştir. Yüzölçümü 5.500 km²'dir. Azerbaycan'ın Ermeniler tarafından istila edilen Karabağ gibi bölgeleri Azerbaycan'ın ve 1.200.000 civarındaki kaçkın da Azeri Türklüğü'nün parçalarıdır.

Azerbaycan İstatistik Komitesinin tespitlerine göre Azerbaycan'da etnik dağılım 1999 sayımına göre 7.953.400 olan toplam nüfusun 7.205.50'i Azerbaycanlı

(Azerbaycan Türkü), 29.000'i Ukraynalı, 141.700'i Rus, 43.400'ü Türk 30.000'i Tatar, 76.800'i Talış, 76.800'i Lezgi'si 8.900'ü Yahudi, 13.100'ü Kürt, 120.700'ü Ermeni, 50.900'ü Avar, 14.900'ü Gürcü, 4.100'ü Üdin, 15.900'ü Sahur, 10.900'ü Tat, 9.600'ü ise diğer milletlerdedir.⁴ Bu açıklamadaki terminoloji de bize göre sağlıklı değildir. Azerbaycan'da yaşayan Rus veya Ermeni'ye Rusyalı veya Ermenistanlı denilmemiştir. Doğrusu da budur. Zira o tanımlar coğrafyayı, vatani belirlerler. Dikkati çeken diğer husus, Tatarların ayrı isim başlığı altında zikredilmiş olmasıdır. Halbuki bütün Rus ve batı kaynakları 20.yy. başlarına kadar bölgenin Türklerini genel anlamda Tatar olarak zikretmektedir. Keza Türklerde ayrı başlık altında belirtilmiştir.

Bir batı kaynağı da 1998 verilerine göre Azerbaycan'ın etnik durumunu anlatırken; "Azeriler %90, Dağıstanlılar %3,2, Ruslar %2,5, Ermeniler %2 ve diğerleri de % 2,3"olarak yansıtmaktadır.⁵

Azerbaycan Türküne Azeri kimliğini uygun görenler arasında yaygın olan bir görüş de, bu Türk kimliğinin sadece Oğuz Türklüğünden değil, bölgede var olmuş daha eski dönemlere ait Türklüğü de içerdiği şekindedir. Azeri milli kimliği üzerinde siyasi amaçla ısrar edilmesinin sebepleri üzerinde duranlar, "Elçibey ile başlatılan siyasi-ideolojik faaliyetlerin bir devamı intibası bırakmamak için halefi olan siyasi kadroların tezidir. Ayrıca, bölge ülkelerine yayılmacı ve hegemonyacı bir Türk potansiyel sergilememek ihtiyacından doğmuştur", tarzında izahlar getirmektedirler. Bu görüşe göre; Azeri milleti, milliyeti, Azeri dili, Azeri kültürü vardır ve özgündür.⁶

⁴ İ.Umudlu, Azerbaycan Ehalinin Milli Terkibine göre, - Unikal Öлке imicini Goruyub sahlayıp (...) Cemiyet, 16.Mart 2000.

⁵ CIA...The World Factbook 2000- Azerbaycan, <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/aj.html>

⁶ Yaşar Kalafat, *Güney Kafkasya: Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Ankara 2000 sh. 156- 184.

Azerbaycan Türklüğü üzerinde çalışan teorisyenlerden H.İbrahimli'ye göre; "Azerbaycancılığın temel amacı Birleşik Azerbaycan hedefine ulaşmaktır. Bu ülkünün kuzeyde ve güneyde farklı işlevleri vardır. Şöyle ki, kuzeyde Azerbaycancılık üniterliği hedeflerken, güneyde ayrımcılığı yani Türk-Fars ayrışımını amaçlar. Türkçülük ve Azerbaycancılık Azerbaycan ulusçuluğunun esasını oluşturmaktadır. Ulusçuluk bir devletçilik bilinci ve siyasi süreçtir. Bunsuz milli bağımsızlık kazanılamaz ve kazanıldığı taktirde de çabuk kaybedilir.

(...) Siyasi Türkçülüğün gelişmesinin en önemli şartı, felsefi, tarihi ve kültürel Türkçülüğün hem kavranmış hem de gelişmiş olmasıdır (...) Güneyde Azerbaycan'da Fars-Türk ayrışması ve Kuzey-Güney birleştirilmesi çalışmaları bu itibarla önemlidir.⁷

Azerbaycan'daki mevcut etnik kesimlerden, İngılay Hapıtlı, Hınalık, Kızıllılar, Buduh, Taliş ve Üdin'den, bahsedilebilmekte iken, bunlardan Azerbaycan'ın Lenkaran kesimi halkından Taliş'lerin özel durumu vardır.⁸ Azerbaycan'daki etnik yapıya dair bilgi verirken Gemerşah Cavadov, Azerbaycan'ın İran dilli etnoslarından: Tatlar, Talişlar Kürtleri, Kafkas dilli etnoslarından: Şahdağ halkları,⁹ Udinler, İnkilaylar, Lezgiler, Avarlar, Sahurlar, Azerbaycan'ın Hıristiyan mezhepli etnoslarından: Almanlar, Ruslar ve Ermenileri anlatmaktadır.¹⁰

Talişlar büyük ölçüde Bozkır Medeniyetinin göçebe karakterini yansıtırlar ve hayvancılıkla geçinirler. Bununla birlikte büyük bir kısmı da yerleşik yaşama geçmiş tarla ziraatı, muhtelif zenaatler ve küçük ticaretle uğraşır olmuşlardır. Beş gruptan oluşan Talişların grup karakterlerini sosyal hayatları tayin etmektedir. Uzun süre Kaşkayilerde olduğu gibi Talişlerde de konut ihtiyacını çadırlar karşılamıştır. Ancak kırsal kesimin Talişları Kaşkayilerden farklı olarak yüzlerini örtmektedirler. Talişlarda da Kaşkayilerde olduğu gibi tek eşli evlilik vardır. Talişlarda evlenme yaşı Kaşkayilere nazaran daha erkendir. Erkekler 15-20, bayanlar 12-16 yaşlarında evlenirler. Her iki toplumda da diğer Türk kesimlerde olduğu gibi başlık parası (gelin parası) kebin ve kız kaçırma yöntemi ile evlilik vardır.

Talişların 100.000 kadarı kuzeybatı İran'da ve 30.000 kadarı da güneydoğu Azerbaycan'da yaşamaktadır. Kendilerini "Talishan" olarak tanımlayan Talişların dilleri ağırlıklı olarak Indo-İran dil grubuna girer.

⁷ Haleddin İbrahimli, *Avrasya'nın Yeni Kafkasları*, Ankara 2001.

⁸ Yaşar Kalafat, *Bakü- Ceyhan Kültür Hattı: Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Ankara 2000, sh. 86-88.

⁹ 1-2 köyden meydana gelmiş, dilleri farklı olan ve Lezgi dil grubuna giren Buduklar, Hınalıklar, Kızıllardır.

¹⁰ Gemerşah Çavadov, *Azerbaycan'ın Az sayılı Halkları ve Milli Azınlıklar*, Bakü 2000.

Farsça ve Rusça konuşan kesimleri de Talişçayı bilirler. Azerbaycan Talişleri Azeri Türkçesini çok akıcı bir dille konuşurlar. Göç alanları Hazar Denizi'nin tropikal bölgeleri ile Taliş Dağlarıdır. Bölge uzun süre Türk hakimiyetinde kalmıştır. Halk; bozkır kültürü, İslamı yaşam tarzı ve batı yaşam biçimi arasında bocalamaktadır. Tamamı Müslüman olan Talişler Asya'nın İslam öncesi inançlarının da izlerini taşımaktadır. Dağ-Kaya-Toprak, Ağaç, Su gibi kültürler inançlarında varlığını sürdürmektedir. Ak ve Kara iyeler "Al Karısı" "Alazkan" gibi kara iyelerle ilgili inançlar Eski Türk dini ile müştereklikler arz etmektedir.¹¹

Talişler 1993 yılında tahrik edilmişler, Aliyev Etibar Boyukağaoğlu, Bayram Sultanova Nametoğlu, Tahmazov Kurbanoğlu şehit olmuş ve Lenkeran'a büstleri dikilmiştir. Ali İkrım Hummedov olayı olarak bilinen bu olayların çıkışından Talişler de Azerbaycan Türkleri de çok pişmanlık duymaktadır. Olay bölge dışı tahriklerin bir ürünü olarak değerlendirilmiştir.

İRAN

Türk Dünyasını İran coğrafyası üzerinden bütünleştirmeyi tasarlayan teorisyenler Taliş bölgesi üzerinde önemle durmaktadır. Hazarın batısı ile doğusu arasındaki güney hattının sol ucunda Azerbaycan Türkleri, sağ başında Türkmenistan'ın İran içerisindeki uzantısı durumundaki Hazar Denizi'nin doğu kenarındaki Gorgon Eyaleti (Gülistan) ve Bender Türkmen Bölgesi vardır.

İran'ın etnik yapısı içerisinde, Türkler (Özbek, Türkmen, Azer, Kazak, Kalaç, Kaşgayı, Avşar vs.) yerel dillerle konuşan Kürtler,¹² Farslar (Beluşça, Gilekçe, Talişça, Teberci, Kürtçe, Zazaca, Guranca, Lekçe, Kalani, vs.) Talişler (Türkleşmiş İranlılar), Samiler (Arap, Asuri, Yahudi, Arami vs.), Kafkasiler (az miktarda Gürcü ve Çerkez), Ermeni (300 000 kadar Doğu Azerbaycan, Urumiye, Tebriz, İsfahan, Tahran civarında) isimli toplumlar vardır. Bunlardan yukarıda da belirtildiği gibi Özbek, Türkmen, Azar, Kalaç, Kazak, Kaşgayı, Avşar, isimli olanlar Türk soylu olarak bilinirler. Kürtlerin büyük bir bölümü de Türktür.

İran resmi literatüründe İran Türkleri için eski Oğuzca konuşan Farslar tanımı getirilmektedir. Tahran'da tanıştığımız birçok Türk bilim adamı grup halinde makam görüşmelerimizde, "İran'daki Türkçe konuşan halkın Selçuklu ve daha sonraki Türk yönetimi dönemlerinde

¹¹ The talysh, <http://www.bethany.com/profiles/clusters/8071.html>

¹² İran literatürüne göre Kürtler İranidir.

Türkçeyi öğrenip ana dilleri Farsça'yı unutan Farslar olduklarını söylemişlerken, ikili özel görüşmelerimizde, bize İran Türkleri olduklarını söylemişlerdir. 1997'lerdeki bu çekingenlik 2001'lerde daha rahat ve daha cesur bir ortama yerini bırakmıştır. Tebriz'de Türkçe görüştüğümüz bir grup Türk genç bize, Azerbaycan'ı ve Azeriliği anlatırlarken "Burası yani Tebriz şarkı Azerbaycandır. Batı Azerbaycan buranın güneyindedir. Orası hırda Azerbaycan'dır. Bir de yeke (büyük) Azerbaycan vardır. Oranın başı (lideri) Aliyev'dir." demişlerdir.¹³

İran'daki Azerilerin dağılımına dair bilgi veren kaynaklardan Massingon (1926-2 milyon % 15,9); S.J.Bruk (1956-4.200.000 % 25); H.Caziboğlu (1956-4. milyon % 20,6); Caferoğlu (1966-4 milyon % 15,5) Y.Dönmez (1970-4.600.000 % 15) M.Kafalı (1972, 6 milyon, %19); H.Caziboğlu (1980, 16 milyon % 43) Ercilasun (1981-16-21. milyon %43-54), Yeni Türk ansiklopedisi (1985-15 milyon %37) şeklinde açıklamalar yapmaktadır.¹⁴

İran Türklüğünden alınan bazı kesitler, bu topluluğun kendisini Azeri olarak tanımlamaktan ziyade, Türk olduklarını belirttikleri görülmüştür. Kuzey İran Türklüğü Azerbaycan-Ermeni çatışmasının birinci döneminde halk olarak Azerbaycan'ın yanında yer almış olmasına rağmen, savaşın ikinci döneminde İran Azeri Türkleri bu yakın ilgiyi sergilememişlerdir. Bu tutumlarında birçok faktörün yanı sıra, iki Türk kesimin ticari ilişkilerindeki aksamalar da rol oynamıştır. İran Türklüğünün Türkiye sempatisine, bu toplumun Avrupa'da eğitim göyerek, batıda meslek edinen aydınları da rol oynamıştır. Bu aydınlarda İran allerjisi, Humeyni dönemi yönetiminde başlamıştır. İkinci büyük etken, Humeyni döneminde İran'da Türkiye'ye sığınan Türk kesimler oluşturmuştur. Sayıları milyonları bulan ve kendilerine laik Türkiye cumhuriyetinin "dinsiz" olduğu telkin edilen İran'lı Türkler, Türkiye'deki dini hayatı bütün canlılığı ile görüp yaşayınca İran'ın dini propagandası ters tepmiştir. Bir diğer önemli faktör ise, Türk Radyo ve Televizyonları olmuştur. Anadolu Türk kültürünü gerçeğine uygun bir şekilde yansıtamamış olmasına rağmen, bu iletişim vasıtası ile Anadolu ve İran Türkçeleri arasında bilhassa musiki alanında ciddi kültür köprüleri oluşturmuştur. Sözlü ve görüntülü etkileşim itibariyle İran ile Azerbaycan arasında bu hat, bir süre İran lehine tek taraflı çalışmış sonra tamamen kapatılmıştır. İran Türklüğünü etkileyen diğer bir faktör, sempozyum türünden kültürel faaliyetler de tebliğcilerin tanışmaları

¹³ Yaşar Kalafat "Vatan -İran-Turan Hattı ve Caferi Türklerde Halk inançları" *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1997, S. 108, sh. 1-67.

¹⁴ Rafael Blaga, *İran Halkları El Kitabı*, 1997, sh. 273-276.

olmuştur. 13-14 Şubat 2001 tarihlerinde Tahran'da yapılan "İran Dünyası ve Turan" sempozyumunda, Türkçe bildirilerin verilmesi engellenmiş, İran Türkleri yapılan tartışmalarda, Türk kültür kimliğine sahip çıkmışlardır.

İran'daki Azerbaycan Türklerinin alt grupları ise; Azeri, Kaşkay, Avşar, Şahseven, Horasanlı, Koçar, Karapapak, Eresbaran, Kazvin, İnanlı, Tehran, Ağaçeri, Gündüzlü, Kervan, gibi topluluklardır.¹⁵ 1997 yılında yaptığımız bir tespitte Tebriz ve Isfahan'da bir çok Türk esnaf ve aydın kendilerini Türk veya Azeri Türkü olarak kabul ediyor, Nahçıvan ve Bakü'ye Türklük adına sahip çıkıyor, ancak kendilerini Kuzey Azerbaycan safhında değil, onları kendi yanlarında görmek istiyorlardı.¹⁶

İran'da Türk etnik varlığının gerçeği, doğrusu fazla akademik verilerle izah edilememiştir. Daha sağlıklı bir ifade ile İran Türklüğünden bahsedilirken, bilhassa İran Azerbaycan'ının dışındaki Türk kesim için, çok kere Türk nüfus sayısal olarak belirtilmekte yetinilmiştir. Bazen sadece toplumun alt kesimleri ile yaşadıkları coğrafyalardan bahsedilebilmiştir. İran'daki Türk boylarına isnat edilen millî kimlik muhakkak ki gerçektir. Bu gerçek tarihi verilerden yola çıkılarak da kolaylıkla doğrulanabilmektedir. Ancak bu kesimlerin, tarihi, sosyal, etnolojik, etnografik, vesair yapılarını anlatan Farsça neşriyat bunların etnik kimlik itibarıyla Fars olduklarını anlatır türdendir. İran Türk kesimlerinin aralarındaki, Türk olmayan İranlı toplumlarla ve İran yönetimi ile ilişkilerine dair yapılmış tarafsız çalışmaların fazla varlığı bilinmemektedir.

İran Türklerinin bu çerçeveye itibarıyla, bir örnek olmak üzere, sahibi büyük ölçüde kadim Türkler olan, Bozkır Medeniyetini yaşamları ile İran'da temsil eden Kaşkayî Türklerinden kısaca söz etmek, onların Sosyal hayatları ve yaşayan kültürlerinden kısa aktarmalar yapmak yararlı olabilir.

Kaşkayiler Türk Bozkır Kültürünü, atlı medeniyetin göçebe hayat tarzını sürdürmektedir. Bu kültür başlıca sanatları olan halıcılığa doğal olarak yansımıştır. Bu kültürde toprak köleliği yoktur. Din adamları imtiyazlı bir sınıf teşkil etmez. Hukuk esasları töreye dayanır. Gök Tengri İnanç sisteminin bariz izlerini taşırlar. Kaşkayî halk kültürü Oguz kültürünün daha yalın daha orijinal tezahürüdür.

¹⁵ Rafael Bloğa, *İran Halkları El Kitabı*, 1997.

¹⁶ Yaşar Kalafat, a.g.e.

Kaşkayiler bir Türk boyu olup doğal olarak ana dilleri ile konuşurlar. İran'ın güneyinde; Fars İsfahan, Huzistan, Buşehr, Köhkühiye bölgelerinde yaşarlar. Kışı, İran körfezinin doğusunda Zağros Dağlarının doğu eteklerinde geçirirler. İlbahara doğru kuzeye İsfahan eyaletine çekilirler. Kışın tekrar güneye dönmektedirler. Üçte ikisi kanunla zoraki iskana tabi tutulmuşlardır. Kaşkayilerin günlük yaşamları, beslenme kültürleri, eğlenceleri, aile tipleri, İl (Kağan), Budun (Han), Tire (Bey), Uruk (Aksakal), Aile (Erkek), sosyal yapılanmaları tamamen Türk Bozkır Kültürünü yansıtır.¹⁷

İranilik, Hint- Avrupa- Ari anlamında algılanınca Kafkasya'da yaşayan halklardan Dağ Yahudilerinin dilini bir kısım Kürtçe, Osetçe, Talişçe, Tatca'yı içermektedir. Diğer Hint Avrupai dilleri arasına Ermenice ve Grekçe de alınabilmektedir. Kafkasya'daki Musevilerin büyük bir bölümü Hazar Türklerinin bakiyeleridir.

Bu noktada Güney ve Kuzey Kafkasya halklarından ismi geçen topluluklar Ari ırktan kabul edilir. Bugün Güney ve Kuzey olarak ayrılan Osetlerin % 70-75'i İrani olarak kabul edilirken %25-30 Hunların bakiyesi, Macaristan Türklerinden olarak kabul edilir. Bunlardan Tuganlar, Abısallar, Kubatlardan Türkiye'de aileler vardır.¹⁸

İran, inanç faktörünü tarihte ve günümüzde gerçek anlamda politik bir koz olarak kullanmıştır. Halen İran'ın Şii- Caferi bir dünyası vardır. İran'ın Kum kentindeki Ehl-i beyt Kültürünü Yaşatma Vakfı'nın merkezi Necef'de olup 100 milyonu aşkın dünya Şii- Caferiliği adına faaliyet göstermektedir. Şii-Caferi inançlı İslam alemi, Hindistan, Pakistan, Afganistan, Özbekistan'dan mahdul kesimler İran, Azerbaycan, Nahçıvan'ın tamamına yakın kısmını, Rusya Federasyonundan Derbent ve Tiflis'den bir bölüm Irak, Suriye, Körfez ülkelerinden belirli kesimler ve Türkiye üzerinden Balkanlara ulaşmaktadır. Anılan Vakfın gelirlerini cemaatin dini vergileri olan ve kazancın yüzde yirmisini teşkil eden "Humus" oluşturmaktadır. Ayrıca Meshed gibi şehirler vakfın vakfiyesidirler. Bu kuruluş 1997 yılı tespitleri itibariyle dünya Caferiliğinden 600 bin dini eğitim gören öğrenci ve din görevlisine maaş vermekte, İmam Rıza Külliyesi'nden aynı yılın tespitlerine göre 300 bin insana daimi yemek verebilmektedir. Humus'dan gelen yıllık gelirin yüzde beşi, 50 milyon doları bulmaktadır.

İran'da, görünürdeki milliyet Şii-Caferilik ile bütünleşmiştir. Zahirde ise, Fars, Türk, Arap, Lor, Beluç, Talis, Bahtiyari, Zengibar ve Hintli de-

¹⁷ Kaşkayı Milli Partisi, Kaşkayı ili, *En eski Göçebe Devletlerinin Son Örneği*, Ankara 2000,

¹⁸ Yaşar Kalafat, " Etnik Sosyoloji Açısından Kars ve Kafkasya" Kars Kent Kurultayı 28-30 Haziran 2000-Kars,

ğil, İranlılık vardır. Gerçek de ise, Fars Kültürü ve emelleri ile Şii Cafe-
rilik birleşip Fars milliyetçiliğini meydana getirmiştir.

İran'ın resmi bakış açısına göre: Sasaniler, Safeviler, Avşarlar, Zendi-
ler, Kaçarlar gibi yönetimde bulunmuş hanedan aileler ile Gazali, Ebu
Reyhan, Burini, Hace Nesir Tusi, Sadi, Hafız, Mevlana gibi sahalarında

.....
: **İran'daki**
: **Türk potansiyelinden,**
: **Türklük adına**
: **söz edilirken, bir husus**
: **çok iyi bilinmelidir ki,**
: **tarihte İran yönetiminde**
: **bulunmuş hanedanların**
: **çoğunlukla Türk olmaları,**
: **onların tarihte**
: **Şii-Caferi İslam adına**
: **var olmuş olmaları**
: **gerçeğini değiştirmez.**
.....

kendilerini tescil etmiş isimler
İran İslam Dünyası'nın ürünleridir.
Bu dünya yani sözkonusu İslami-
yet Şii-Caferi İslamdır. İran, bırak-
tığı intiba ile zahirde İran vatanda-
şını olmayı, gerçekte ise Fars mil-
liyetçisi olmayı yansıtır.

İran'daki Türk potansiyelin-
den, Türklük adına söz edilirken,
bir husus çok iyi bilinmelidir ki,
tarihte İran yönetiminde bulun-
muş hanedanların çoğunlukla
Türk olmaları, onların tarihte Şii-
Caferi İslam adına var olmuş
olmaları gerçeğini değiştirmez.
"Tıpkı bugünkü İran İslam

Devrimini realize eden, çeşitli etnik kesimlerden birisinin de Türkler
olmaları gibi" günümüz Şii-Caferi İslam Dünyasına sözcülük eden İran,
bu potansiyeli, İranlılık adına sahiplenmektedir. Bu gerçeği göz ardı
edemeyiz. Buna bağlı olarak denilebilir ki, İran aydını, Anadolu'da
İslamı iktidar yapmayı tasarlayan zemin ile ve ehl-i sünnet'den müşteki
olan ortamlarda ayrı iki farklı etkinlik göstermektedir.¹⁹

İran'ın bu çehresini gündeme getirme sebebimiz İran'ı, Şii-Caferi-
İslam dünyasını, veya siyasi İslam'ı zemmetmek için değildir. Bu arada
siyasi İslam ile fundamentalist İslam; bazılarınca yanılarak kabul edildiği
gibi aynı şey değildir. Bu iki ayrı İslamın ortak noktalarının bulunuşu İran
rejiminde iki olgunun bir arada oluşu ayrı bir husustur. Bu hususa yer
verişimiz ABD-İran ve bazı Avrupa ülkeleri İran ilişkileri itibarıyla. İran
bize göre son dönem tarihi seyri itibarıyla Saddam'ın Irak'ını andırmak-
tadır. Bu ikinci ülke Pazar oluşturduğu ve enerji sağladığı zeminde
batının ilişki kurduğu fakat siyasi tercihi farklılık gösterdiği zaman sert
uyarılan bir sonuca götürülmüştür. İran'ın da aynı kaderi paylaşmasını
temenni etmeyiz. Saddam'ın Arap coğrafyasında oynadığı rol ile

¹⁹ Dr. Yaşar Kalafat, "İran'da Bektaşilik İzleri", *Hacı Bektaş Veli*, 1997, S. 4 sh. 41-48,

Hamaney'in Şii-Caferi İslam coğrafyasında oynamak üzere olduğu rol farklı değildir. Şüphesiz kendi ortamlarında farklı potansiyele sahiptirler. Ancak batı nazarında "istenilmeyen" olmak için aynı evsafaadılar. Her ikisi de batı karşıtı. Her ikisinin de arkasında ülkelerini taşıyan beşeri coğrafyaları vardır. Her ikisi de petrol zengini ve her ikisi de süper devlet olma amacındalar. Nihayet her ikisi de Ortadoğu da ve her ikisi de İsrail karşıtıdır.

İran'ın etnik sosyolojisinden çıkabilecek sonuçlar itibariyle bizim şahsi beklentimiz parçalanmış bir İran görmek şeklinde değildir. Biz, halkına daha demokratik haklar tanıyan, Fars olmayan halklara da eşit demokratik imkanlar sağlayan bütünlüğünü muhafaza edebilmiş bir İran'ın, halkı, komşuları ve bölgesi itibariyle daha yararlı olacağı inancındayız. Türkiye ve Türklüğün aleyhinde tutum takınmış olması ayrı meselelerdir. Türk-İran pragmatist dostluğu genelde iki ülke ve özelde de İran Türklüğü itibariyle de fevkalade önemlidir. Bu önem Türk Dünyası itibariyle her iki ülkenin yararınadır.

Türkiye farkında olmasa dahi etnik sosyal yapı itibariyle tarihi bir şans yaşamıştır. Bu şans ilkin rahmetli Elçibey zamanında yakalanmıştır. Kaçırılmış olması, hazırlıkların yeterli olmayışı itibariyle doğal karşılanabilir. Ancak ikinci fırsat iyi değerlendirilebilmelidir. Türkiye süper güç ve süper güç namzetleri arasında etnik sosyolojiyi iyi kullanabilmelidir. Belki de T.C.'ne yapılan son ekonomik uyarı bir anlamda muhtemel tasavvurlarını önlemek içindi.

Türkiye, ABD'nin müttefikidir. ABD günümüz dünyasında tek süper güçtür. ABD'nin bölge politikası itibariyle evvelce de değinildiği gibi Türkiye'nin, Kafkasya ve Ortadoğu'da alternatifi yoktur. AB, ABD'ye alternatif olmaya soyunan bir süper güç namzetidir. T.C. bütün engellemelere rağmen AB'nin kapılarını haklı olarak zorlamaktadır. Önündeki iki engelden birisi AB üyesi Yunanistan, diğeri ise AB üyelerini etkileyebilen Ermenilerdir. Her iki ülkenin ABD'de etkin lobileri vardır. Türkiye'yi yakından ilgilendiren üçüncü süper güç namzeti herşeye rağmen R.F.'dir. Bu devlet, T.C.'nin komşusudur, bünyesinde ciddi miktarda Türk soylu etnik dağılım vardır. Türk Cumhuriyetleri ile doğal olarak yakından ilişki içerisindeki madalyonun diğer yüzü itibariyle R.F. Kafkasya'da Ermeni yayılmacılığına destek vermiştir. Ortodoks ittifakı itibariyle Yunanistan ile dayanışma içerisinde. Böylece Türkiye'nin potansiyeli süper devlet ABD, ona alternatif olmaya namzet AB ve RF itibariyle avantaj ve dezavantajları olan bir konumdadır. Bize göre Türkiye kendi ailesini uzak vade de olsa kurmayı hedefleyebilmelidir. Bu ailenin gelecekteki fertleri arasında bölge ülkelerinin olması zarureti vardır.

İran'ın Türkiye'ye yönelik inanç etnisitesinden kaynaklanan etkinliği Kuzey Azerbaycan'ı da kapsamaktadır. Şüphesiz İran için bu iki hedef ülke, gösterdikleri sosyal yapı farklılıkları itibariyle bazı avantaj ve dezavantajlar içermektedir. Şii- Caferi İslam dünyadan küçük bir parça da Türkiye'de bulunmaktadır. Şüphesiz bu kesimin 4/5'i bu inançtan olan Azerbaycan'dan farklı bir sosyal yapı yansıtır. Ayrıca İran'ın ilgi alanına giren Anadolu'nun heteredoks kesimi benzeri bir toplum Azerbaycan'da pek yoktur. Karamanlı bölgesi bu kapsama girebilir iken, bu bölge halen büyük ölçüde Ermeni işgali altındaki coğrafyanın içerisinde yer almaktadır.²⁰ İran İslam rejiminin laik toplumlar karşısındaki başlıca iddiası, bu toplumların "dinsiz" oldukları şeklindedir. Bu nokta itibariyle Türkiye, mücadeleye çok daha uzun süreli ve daha büyük bir muarız olarak kabul edilmiştir.

İran'da etnik hareketlenme Şah döneminde yönetimin baskısı sonucu engellenmiş ve illegale itilmiştir. Türk halkının taleplerini gençler daha ziyade sol organizasyonlarda dile getirmiştir. Humeyni ile başlayan Şahlık karşıtı gelişmeler Türkçü gençlik hareketlerini de kapsamıştır. Daha sonra gelişen olaylarda İran İslam Devleti Türkçü kadrolara beklenileni vermediği gibi, baskının dozu da artırılmıştır. İslami hareket yanlı Türk kesiminin, Türk milliyetçi akımları karşısında bir dönem "İslamcı dinci" çelişkisi ile direnmiştir. Bu dönemde de Türkçü genç aydınlar çok kayıp vermişlerdir. TUDEH kapsamında da 1980'den sonra da Türk genç aydınlarının istekleri demokrasi idi. Giderek İslami yönetimin baskı politikası rejim yanlısı Fars ve Türklerden toplu taraf değiştirmelere yol açtı. İran'da farklı etnik kesimlerden daima demokratik bir kesim vardı. Türk halkının İran İslam Devleti'nden yana olan kadroları da rejimin uygulanmasından beklenileni bulamadılar. Bu arada aktif Türk milliyetçileri romantik dönemi geride bırakmışlardı. Bu kesimler muhalefette demokratik platform oluşturdu ve bu zemin Hatemi'yi çıkardı. Hatemi, halkın demokratik beklentilerine bir hayli cevap verdi. Ancak etnik milliyetçilik bir kere çimlenmiş ise, onu sulamak veya susuz bırakmak boy atmasına engel teşkil etmiyordu. Belki büyüme hızını etkiliyordu. Hatemi ile başlayan demokratik dönemde, İran Türkçü hareketi tekrar güç kazanmaya başladı. Demokratik açılımların kaderi etnik kesimlerin güçlenmesine zemin oluşturmalarıdır. Bununla beraber demokrasiler etnik mevcudiyetlerin sorun olmasına çözüm getirebilme itibariyle de en sağlıklı yöntemdirler. Görünen odur ki, Hatemi, Türk hareketin gösterdiği tırmanış karşısında demokrasi firenine basmak ihtiyacı duymuştur.

²⁰ Yaşar Kalafat "Kuzey Azerbaycan Gezi Notları", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Kış 1988.

GÜRCİSTAN

Güney Kafkasya'nın üç büyük ülkesinden Gürcistan'ın etnik yapısı, Ermeni 437.000, Rus 341.000, Azeri 308.000, Osetin 164.000, Ortodoks (Türkçe konuşanlar ve Elence konuşanlar) 100.000 Abhazlar 96.000 Ukraynalılar 52.000 Kürtler (Yezidi ve Müslüman inancılı Olanları) 33.000 Yahudiler (Seferdim ve Ashkenazim) 25.000 Süryaniler 6.000, Tatarlar 4.000, diğer halklar 48.000 şeklinde yansıtılmaktadır. Ayrıca Ermenilerin dışında 3.787 Gregoryen şeklindedir. Burada ilginç olan Türkçe konuşan Ortodoksların olmasıdır. Bunlar Kıpçakların bakiyesi iken, dillerini muhafaza mı ettiler? Biz Gürcistan ve Azerbaycan'da Ortodoks inancılı Türkçe konuşan köyler tespit etmiştik. Ayrıca Ermenilerin haçperest Türkler dedikleri Gregoryan mezhepli Türk dilli Kafkas halklarının da varlığını biliyoruz.²¹

1923 ile 1930 arasında Türkiye'den Yunanistan'a tahminen bir milyon ikiyüzelli bin Rum, Yunanistan'dan Türkiye'ye de bundan daha az sayıda Türk gönderildi.²² Bu bir noktada Anadolu'nun Ortadoksu ile Balkanların bir kısım müslüman halkının takası idi. Anadolu'dan göç eden halkın tamamen Rumlardan oluşmadığı, Ortodoks inancılı Türklerin de bu kapsamda göçe tabi tutuldukları, göçten hemen sonra anlaşılmıştır. Atatürk'e bu gerçek açıklanmış ve Atatürk'ün gecikilmiş olduğu için esef ettiği ifade edilmiştir. 1992 den sonra Gagauz diasporası oluşunca, Yunanistan ve Bulgaristan'da Ortodoks Türk varlığı tekrar netleşmeye başlamıştır.²³ Hıristiyan Türkler konusu, Balkanlar, Anadolu ve Kafkasya Türklüğü itibariyle önemli bir konudur.

Azerbaycan'da Gürcü sadece birkaç köyde vardır. İran'da da Gürcü mahdut miktardadır. Fakat Gürcistan'daki etnik kesimlerden Türk soylu etnik toplum olan Azeri Türkleri Gürcistan ve İran'da bir hayli vardır. Karapapaklar Gürcistan, Azerbaycan, İran ve Türkiye'de yaşamaktadırlar. Azeri Türkleri ise Gürcistan ve İran'da vardır. Ahıska Türklerinin yurtları Gürcistan'da iken bu topraklarda halen Gürcistan'ın Cevahiti Ermenileri yaşamaktadır. Cevahiti, Gürcistan sınırları içerisinde Ermeni yoğunluklu bir bölge olmakla beraber Ahıska Türklerinin yurdudur. Gürcistan'daki Azeri Türkleri daha ziyade Tiflis merkezinde yoğunlaşmışlardır. Z. Gamsahurdiya döneminde Gürcü soylu olmayan halklara karşı Stalinden sonra ikinci Gürcü şovenizmi yaşatılmıştır. Gürcü her iki lider de Gürcü Şovanizmine karşı olan Gürcüleri de sindirmişlerdir.

²¹ Yaşar Kalafat, *Bakü-Ceyhan Kültür Hattı*, Ankara 2000.

²² Bernand Lewis, *Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği*, İstanbul 2000, sh. 13.

²³ Erol Cihangir, *Papa Eftim'in Muhturaları ve Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi*, İstanbul 1956, sh. 93-242.

Zviad Gamsahurdia döneminde Gürcistan'ı terketmek zorunda bırakılan Gürcü miktarı yüzbinlerle ifade edilmektedir. Bu furyada, Gürcistan Azerilerinden de keza onbinlerle ifade edilen Azeri, Gürcistan'ı terke mecbur edilmiştir. Bunlar daha ziyade, Azerbaycan, RF, Avrupa ülkeleri ve Türkiye'ye göç etmişler, bir bölümü baskılara rağmen yurtlarında kalmayı tercih ederlerken, göçenlerden bir kısmı tekrar vatanları olan Gürcistan'a dönmeyi tercih etmişlerdir. Biz Azerbaycan'a göç etmek zorunda bırakılmış olmalarına rağmen; daha mutlu olacaklarına inandıkları için tekrar Gürcistan'a dönen Gürcistanlı Azeri Türkleri ile temas imkanı bulduk.

Ahıska Türklerine gelince, bunlar Kafkasya'nın önemli etnik sorunlarındadır. Stalin soyca saf Gürcü olmamasına rağmen, Gürcü Şovenizmini; idari bağlantıları değiştirmekle, kültür kurumlarında yapı değişikliği yapmakla kalmamış mecburi iskanlar ve sürgünlerle de adeta Kafkasya'nın altını üstüne getirmişti. Öyle ki, sonradan atılan telafi edici adımlara rağmen onun tasarrufu ile gerçekleştirilen uygulamalar, daha uzun süre Kafkasya'da sorun olmaya devam edecektir. Gerçek milliyetçiler olan Gürcüler bile, Stalin'in Şoven politikalarının günümüze yansıyan izlerinden muzdariptirler. Stalin sadece Ahıska Türklerini mecburi göçe zorlamakla kalmamış O'nun politikaları sonucu bölge halklarından, Karaçaylar, Balkarlar, Çeçenler, İnguşlar, Nogaylar, Osetler, Abhazlar, Gürcüler, Acaralar, Lazlar, Müslüman Ermeniler, Kürtler, Dağıstanlılar ihtilafa sürüklenmişlerdir. Bunlardan sadece Ahıska Türklerinin mağduriyetleri giderilmemiştir.

Avrupa Konseyi'ne Gürcistan Yönetiminin verdiği söze göre 2001-2010 yılları arasında yurtlarına dönmeleri sağlanacak olan Ahıska Türklerine gerekli yardım sağlanacaktır. Gürcistan Ermenileri ile birlikte hareket eden veya öyle gösterilen Gürcistan Ermeni Toplumunun başkan Yardımcısı Van Bayburtyan (Bayburdi) gibi bazı kimseler, böyle bir yerleştirmeden evvel, Abhazlar ve Osetlerden göçe zorlananların yurtlarına dönmeleri gerektiği belirtilmektedir. O'na göre, Ahıska Türklerinin toprakları özelleştirilmiş veya kiraya verilmiştir. Ahıska Türklerinin yurtlarına yerleştirilmeleri halinde, bu bölge Türkiye ile birleşecektir. Zira bu halk Türkiye'ye duyduğu ilgiyi dile getirmektedir. Bayburtyan; bölgeye, "kendisini Gürcü hissededen, Gürcüceyi konuşabilen ve Gürcü politikası yanlıların yerleşebileceğini" belirtiyor.²⁴

Ahıska Türklerinin durumu ise, gerçek anlamda bir dramdır. Sovyet döneminde ikamete mecbur edildikleri topraklarda Sovyetler dağılınca

²⁴ <http://www.azg.am/CURRENT/TR/0123200/0html>

istenilmez olmuşlar, yurtlarına Ermeniler iskan edilmiştir. Öyleki, Gürcü yönetiminin dahi müdahale edemediği Cevahiti'ye Ahıska Türklerini Gürcü yönetiminin iskanı pek zordur. Türkiye'ye gelen birkaç aile mutlu olamamıştır. Avrupa konseyi Ahıska Türklerinin yurtlarına dönme isteklerinde haklı bulup Gürcistan'a süre tanımıştır. Böylece Gürcistan hükümeti Gürcistan'da Ahıska Türklerine başka bölgeler bulmak durumundadır. Bu bölge Karapapak bölgesi olmalı mıdır? Özetle Ahıska Türkleri sadece Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan ve Ermenistan bölgelerini değil, göçe zorlanmış oldukları; Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan'ın da sorunudurlar.

Kafkasya'da kültür entegrasyonunu etkileyen mevzii de olsa önemli bir faktör de Muridizm'dir. Gürcistan'ın ve Azerbaycan Karapapah bölgelerinde yakın tarihte ve günümüzde boy veren bu hareketin geçmişte bir ucu da Türkiye'de olmuştur. Mahiyeti ve kısaca geçmişi itibariyle Muridizm, Mir Hamza Nigari'nin (1805 veya 1815-1886) izinden giden müslüman halkın oluşturduğu bir inanç ekolüdür. Nigari, Karabağ'da dünyaya gelmiş Harput'da vefat etmiş bir Azeri Türk şairidir. Daha ziyade Karapapah Türkleri arasında ünü vardır. Şiiliği ve sunniligi değil, müslümanlığı esas alır. Mutasavvıf ve Nakşibendi (Halidiyye) tarikatı şeyhlerindedir.²⁵ Karapapahlar, Azerbaycan, İran, Gürcistan ve Türkiye'de yaşamaktadır.²⁶

Gürcistan'daki Türk soylu halklardan bahsedilmiş iken Gürcistan'ın Acara bölgesi halkına konulan iki etnik kimlikten birisi Acara halkının Müslüman Gürcüler oldukları şeklindedir. Halen Acaristan; Özerk Cumhuriyet olup Gürcistan Cumhuriyetine bağlı, Türkiye ile Artvin'le sınır olan 2911 km² bir ülkedir. Acarların 1929 sonrası etnik dini kültürel tarihi kimlikleri yok sayılmış, ayrı bir halk oldukları gerçeği adeta unutturulmaya çalışılmıştır. Gürcü teorisyenlere göre Türkiye'de birkaç milyon Gürcü soylu müslüman vardır. Bu görüşü paylaşan Gürcü politikacılar da vardır. Nitekim dışarıda yaşayan Gürcülerin Milli Değerlerini Kazandırma Komisyonu Toplatısı'nda konuşan milletvekili yazar Revaz Misveladze yaptığı konuşmasında, Artvin'de yaşayanların % 90'ının Gürcü olduğunu²⁷ söylemektedir. Türkiye'deki etnik kesimlere dair abartılı rakam vermek Türkiye demografisinin kaderidir. Bir dönem bir kısım batılı demograflar, farklı mahalli isimle anılan Anadolu'nun ay-

²⁵ Yavuz Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1994 sh. 465-467.

²⁶ Ahmet Caferoğlu, *Türk kavimleri*, Ankara 1983 sh. 69-70; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Karapapaklar, Borçalı - Kazak Uruğu'nun Kür- Aras boylarındaki 1800 Yılına Bir Bakış*, Erzurum, 1972 Orhan Aydoğan, *Karapapahlar - Seminer Çalışması - Malatya* 1998

²⁷ Kafkas Pres, 27 - Ekim 2000. Tiflis.

nı özellikli Türk halklarını isim sayıları kadar çok saymaktan adeta zevk alıyorlardı. Bununla beraber rakamlar çok abartılı olsa da Anadolu'da müslüman Gürcü toplum kesimleri vardır.²⁸ Andrews'e göre, Türkiye'de 83.300 Gürcü, 60.000 Mangnerelle ve 60.00 Barret vardır.

Gürcü üst düzey yönetiminin Türkiye'deki Türkçe eğitimi ve islami ibadet ortamını esas alarak, eğitim dilinin Gürcüce ve Gürcistan'ın Hıristiyan ülkesi olduğunu açıkladıkları bilinmektedir. Gürcistan'ın Karapapak köylerinde onarılması tasarlanan birkaç camiye, Diyanet İşleri Vakfı'nın yardım teklifine de olumlu cevap verilmediği bilinmektedir. Nihayet Gürcistan yurtiçi radyo yayınlarından Türkçe yayının çıkarılıp, Türkçe yayının sadece yurtdışına yapılacağı planlandığı açıklanmıştır. Konumuz etnik kesimlere yönelik kültür politikalarının karşılaştırılması değildir. Bununla birlikte Gürcistan'ın; Türkiye'deki Gürcüolojinin güçlendirilmesini sağlayacak akademik girişimlere başlanılmasını beklediklerini özel görüşmelerimizdeki resmi açıklamalardan biliyoruz. Bizim bu konuda görüşümüz bağınazlığı kırmaya yöneliktir. Globelleşen dünyada Türkiye ilkin bölgesel olarak bölgeselleşebilmelidir. Bu hem küreselleşmeye mantıklı bir uyumu sağlayacak ve hem de mantığı nispetinde gerekiyor ise ayak direnmeyi kolaylaştıracaktır. Bize göre İslam dinine girerek Anadolu da Türkleşen Gürcüler, Hıristiyan Kıpçakların Gürcistan'da Gürcüleşenlerden daha fazla değildir. Din faktörü itibarıyla Gürcüleşen ve Ermenileşen Türkler realitesi üzerinde durduğumuz ayrı bir gerçektir.

Kuzey Kafkasya'nın etnik demografisi büyük ölçüde Anadolu etnik haritasına serpilerek yansımıştır. Kuzey Kafkasya halklarından; Osetler, Çerkezler, Adigeler, Çeçenler, Lezgiler, Abazalar gibi kesimlerden Azerbaycan'da pek yoktur. İran'da ise az miktarda Çerkez ve Gürcü vardır. İncelenilen konu her ne kadar Azerbaycan ile İran'ın karşılaştırmalı etnik yapısı ise de, etnik, dağılım bilindiği gibi siyasi sınırlara çok kere bağımlı olmamıştır. Bu itibarla Azerbaycan'ın etnik dağılımı kendisi ile birlikte Güney Kafkasya'yı ve Güney Kafkasya'da aynı gerekçe ile Kuzey Kafkasya'yı gündeme getirmektedir. Türkiye'nin Anadolu'daki etnik unsurları itibarıyla Kafkasya'nın sadece güneyi veya kuzeyi ile ilgili görünmesi mümkün değil. Esasen bütünüyle Kafkasya Anadolu ile etno-sosyal açıdan bir bütünlük arzemektedir. Bu bütünlük Osmanlı devletinin son dönemlerine doğru Batı Emperyalizmi ve Sovyet yönetimi tarafında da özellikle Stalin zamanında Moskova tarafından bozulmuştur. Bu bütünlüğü Güney Azerbaycan itibarıyla İran'ın kuzeyi ve orta kesimlerinde de görmekteyiz.

ERMENİSTAN

Ermeni toplumunun durumu da özel bir konum arz etmektedir. Ermeni etnik kimliğinin bu ismi alış şekli, Gregoryen cemaat kültürünün ilk oluşumu bu kültüre Hayk kavminin ilkin Gregoryenlik adına varis oluşu ve daha sonra Gregoryen cemaatten Ermeni ulusunun oluşturulması oldukça stratejik bir çizgi izlemiş ve bu çizgi Ermenilik adına gelişme göstermiştir. Muhtelif çalışmalarımızla yer verdiğimiz bu husus oldukça ayrı bir bahistir. Bu noktada Ermeniler itibariyle söylenebilecek husus, Gürcistan'da Cevahiti yoğunluklu olmak üzere Tiflis ve çevresinde Gürcülerle ihtilaf halinde bir Ermeni etnik kesimi vardır. Ermeniler halen doğu Anadolu'da olmamakla beraber Türkiye'de de vardılar. Kuzey Kafkasya'daki Ermeni dağılımı ise, Karadeniz kıyı şeridinde, Gürcistan koyunda, Abhazya'da Korsnador (R.F) Eyaleti, Rostov vilayeti, Gakra'nın kuzeyi, Adlar'ın güneyinde, batı Kafkasya'da bir yoğunlaşma vardır.

İran'da ise Ermeniler evvelce de değinildiği gibi 300.000 civarında olup Doğu Azerbaycan'ın Urmiye bölgesi, Tebriz, İsfahan ve Tahran çevresinde bir sosyal dağılım sergilemektedir. Ermenilerin bu yapılanması, Ermeni araştırmaları, İran'ın kuzeyindeki Azerbaycan Eyaletinin, Büyük Ermenistan'ın güney parçası olduğu iddiasına sevk etmiştir. Halen bu tezi toponomiden hareketle yoğun bir şekilde yaptıkları neşriyatta izaha çalışmaktadırlar.

Görünen odur ki, İran yönetimi İran'ın bütünlüğü için daha yakın bir tehdit olarak gördüğü Birleşik Azerbaycan tezine karşılık, Ermeni arayışlarını ehvenişer olarak kabul etmektedir. Kuzey Azerbaycan'ın Birleşik Azerbaycan tezine inanan aydınlarına göre ise, her iki Azerbaycan'ın birleşmeleri, Azerbaycan'ın Ermeni sorununa da çözüm getirebilecektir. Böylece söylenilebilir ki, Ermeni konusu ve Ermenilerin etnik dağılımı sadece Anadolu ve Azerbaycan Türklüğünün değil aynı zamanda İran yönetiminin de gündemindeki meselelerdendir. Ermenilerin etnik dağılımı, Ermeni politikaları itibariyle tarihte kalmaya bırakılmamış sürekli günümüze taşınmıştır. Ermenilerce her yıl yapılan 24 Nisan propağanda günlerine, Türk diplomatlarının öldürülmele-ri eklenilmiştir. Bunu Azerbaycan topraklarının işgalinden sonra, Osmanlı dönemindeki zorunlu iskan politikalarının, Batının farklı ulusal meclislerinde Türkiye'nin

.....
: **Görünen odur ki, İran**
: **yönetimi İran'ın bütün-**
: **lüğü için daha yakın bir**
: **tehdit olarak gördüğü**
: **Birleşik Azerbaycan**
: **tezine karşılık, Ermeni**
: **arayışlarını ehvenişer**
: **olarak kabul etmektedir.**
:

yargılanmaları izlemiştir. Hal bu olunca Ermeni etnik yapılanması da Azerbaycan ile İran arasındaki etno-sosyal sorunlarındanır. Ermenilerin tarihte ve günümüzde yaşadıkları ve göçlerle gidip halen yaşamakta oldukları topraklar için "benimdi ve benimdir" şeklindeki iddialarının sürmesi halinde Ermeniler daima etnik sorun olacaklardır. Ermeni etnik kimliğinin değişmeyen bir karakteristiği de birlikte yaşamak için başka bir etnik topluma tahammül edemeyişleridir. Ermeni birlikte yaşadığı halkı "Haç perest Türkler"e yaptığı gibi ya asimile ediyor veya Azerbaycan Türklerine yaptığı gibi onları sürerek etnik temizlik uyguluyor.

Ermenistan dış politikası üçlü destekle yürütürken bu imkandan yoksun olan Gürcistan ve Azerbaycan'a karşı Ermeniler tacizkar davranmaktadır. Ermenilerin bu tutumu Türkiye'ye karşı da uygulanmaktadır. Ermeniler içerisinde bir tek fert dahi Ermeninin bulunmadığı Kars ve Ardahan'ı Türkiye'den talep ederken²⁹ işgal etmiş bulunduğu Karabağ Azerbaycan toprağı ile Türkiye arasında bulunan Nahçıvan'ı da talep etmektedirler.³⁰ Ermenilerin büyük Ermenistan iddialarının bir parçası³¹ olarak iddiada buldukları bu gerçek bilinmektedir. Diğer taraftan Ermeniler Kuzey İran veya Güney Azerbaycan üzerinde de büyük Ermenistan hedefleri gereğince talepte bulunmaktadır. Böylece Ermeniler, Azerbaycan, Gürcistan, İran ve Türkiye'den toprak talepleri olan bir toplumdur.

Ermenilerin dış politikalarını dayandırdıkları güçlerin birisi RF'dir. Azerbaycan-Ermenistan savaşını Ermeniler Rus silahları ile kazanmışlardır.³² RF'nin Kafkasya'daki askeri üssü bulunan ve ilgili ülkenin bu üsleri çıkarmamasını isteyen yegane ülke Rusya'dır. RF Gürcistan gibi bölge ülkelerinden çıkarılan Rus askeri üslerini de Ermenistan'da yoğunlaştırmaktadır. Cevahiti bilindiği gibi Rus askeri üslerinin yoğun olduğu Ermeni yoğunluklu bir Gürcü bölgesidir.³³

Rusya Federasyonu, Putin'in Bakü'ye gelişi Azerbaycan'daki Gebele Rus askeri üssünün devamlılığını teklif etmiş, Azerbaycan bu teklifi reddetmiştir.³⁴ Ermenistan'ın diğer iki desteğinden birisi durumunda olan

²⁸ P.A.Andrews, *Türkiye'de Etnik Gruplar*, İstanbul 1992.

²⁹ Anadolu Ajansı, "Ermenistan Türkiye'den Toprak Talep Ediyor", 12.03.2001

³⁰ Nakhijevan Canada On - Line -01/2001, www.attcanada.ca

³¹ Nazmi Gül, "21.yy. Başlangıcında Haydat (Ermenilerin Davası), *Stratejik Analiz*, Haziran 2000, S. 2 sh. 25-24

³² "Rusya'dan Ermenistan'a Silah", *Cumhuriyet* 19 Temmuz 1999, S. 8

³³ Hasan Kanbolat, "Rusya Federasyonunun Güney Kafkasya'daki Askeri Varlığı ve Gürcistan Boyutu" *Stratejik Analiz*, Temmuz 2000, S. 3 sh. 42-49.

³⁴ S.Oğan - H. Kanbolat "Kafkasya Terazisinde Yeni Dengeler. Putin'in Azerbaycan Ziyareti", *Stratejik Analiz*, Şubat 2001, S. 10 sh. 34-41

AB içerisindeki Ermeniler ve ABD'deki Ermeni lobileridir. Görünen odur ki, ABD de, ülkesindeki Ermeni etkinliğine rağmen, Ermenilerin Avrupa Birliği'nin ve Rusya Federasyonu'nun politikalarının bir parçası olarak hareket etmelerinden memnun değildir. Gelişmeler, Türkiye Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'nde askeri üst kurması kararı almasına ve Gürcistan'ın bu duruma onay vermesi şekline dönüşmüştür.³⁵ Amerika'nın Ermenistan konulu hassasiyetlerinden birisi de, Ermenistan'ın İran'la başlattığı ekonomik dayanışmadır. ABD tarafından ambargo konulmuş İran'la Ermenistan Kuzey istikametinde kara, demir, doğal gaz ve petrol yolu geçişi vermektedir. Aynı İran Hatemi'yi RF.'ye göndermekte ve aynı İran AB üyesi Yunanistan ile birlikte Ermenilerle yeni ticari anlaşmalar yapmaktadır.

ETNO-POLİTİK YAPI

Ortadoğu'da İsrail'den sonra batı Ermenistan'dan hareketle bu bölgede bir İsrail mi oluşturulmak istenmektedir. Bu yeni bir soru değildir. Bu sorunun cevabı eğer "evet" ise Ermeniler, Rusya ve İran'ın elinden kurtarılmak isteniyor olabilir. Kafkasya'nın yeni İsrail'ine kimler karşı kimler taraftardır. Kafkasya'daki bu yapay oluşumun ardında halen kimler var? Bize göre Ermeniler destek aldıkları, Fransa, ABD, Rusya ve İran'dan ileride de destek bulmaya devam edemeyecektir. Ermeniler ABD, AB ve RF arasında tercih yapmak zorunda kalacaktır. Muhtemelen ABD Ermenileri gözden çıkaracak veya Ermeniler bir gelişmeye mecbur edilecektir.

ABD; Kafkasya'da Bakü- Ceyhan Boru Hattı Anlaşması münasebeti ile Türkiye'ye gelen Clinton'ın son dönemi münasebeti bir etkinlik göstermiş, Bush'un iktidara geliş dönemine kadar adeta ABD Kafkasya'dan elini çekmiş midir? Çeçenistan olayları öncelikle olmak üzere, Kafkasya'yı adeta RF'nu eline bırakmıştır. RF ise, bu döneme te- kabül eden Putin yönetimi ile bölgede etkinliğini artırmıştır. Bu etkinlik Rusya'nın Orta Asya politikasını da olumlu etkilemiştir. Bush ile başlayan yeni dönemde ABD Kafkasya'da daha etkin olacağı benziyor. ABD adeta kaybedilen zamanı telafi edecek görünümündedir.

Fransa Cumhurbaşkanı ile yaptığı görüşmede sulh yoluyla çoğu kapılar kapatılınca, Aliyev Karabağ sorunu konusunda savaşı da düşünebileceklerini belirtip³⁶ daha sonra TBMM'ye yaptığı konuşmada

³⁵ Anzor Çinomdzgrşvili, "Tiflis Azerbaycan'ı" egemen Bir Devlet Olarak Görüyor, Kavkaz.org. 20.03.2001

³⁶ Arif Hüseyinov "Bütün Ümitler Ankara Bağlı Azerbaycan Cumhurbaşkanı Kardeş Halka Sesleniyor", Vremışa Novostery, 15.03.2001.

ortak kabul ettiği Türkiye'nin güçlü ordusundan bahsedip yardım istemiştir. Böylece Ermeniler stratejik müttefikleri RF'den yardım alırken, Azerbaycan'ın NATO üyesi ve ABD'nin müttefiki TC'den yardım talebi gündeme gelmiştir.³⁷ Kars anlaşmasının yürürlükten kaldırılmasının Ermeniler tarafından tartışılmaya alındığı³⁸ bu anlaşmanın iptali fikrine sert çıkıyor ve TC ile AC'nin birlikte hareket etmesi gerektiğini açıklıyordu.

20. yüzyılın başlarındaki Türklerle Ermeniler arasındaki savaşlarda Türkler Anadolu ve Azerbaycan Türkü olarak zikredilmiyor, genel Tatar adı ile anılıyordu. Bugün açılan toplu katliam mezarları³⁹ ve yapılan şehitlikler⁴⁰ bunun kanıtıdır. Bütün bu gelişmeler ve Amerika'nın Rusya'yı tehdit olarak görmesi esasen tamamen son anda olan gelişmeler değildir. Bakü-Ceyhan Boru Hattı, Çeçenistan olayları ve ABD-RF arasındaki merkezi Asya yarışı ABD'nin ulusal füze projesi de sayılabilecek faktörlerdendir.

Bush "İran hükümetinin eylemleri ve politikaları ABD'nin ulusal güvenliğini, dış politikasını ve ekonomisini tehdit etmeye devam ediyor"⁴¹ demektedir. Bu beyanatın yazımızın konusu olan etnik sorun ile yakın ilişkisi vardır. ABD Humeyni döneminde İran'ın etnik yapılanması ile yakından ilgilenmiştir. Tıpkı Saddam'ın istenilmeyen dönemindeki Irak'ın etnik yapılanması ile ilgilenmesi gibi. İzlenilebilen kadarı ile bu ilgileneş biçiminin içeriği, etnik dağılımı ve etnik ihtilafları gerektiği zaman lidere ve yönetime karşı kullanılmak üzere bir koz olarak elde tutma politikasıdır.

Buna göre etnik dağılımın potansiyelini yakından izleyeceksiniz ve gerektiğinde bu gücü şekillendirip kullanacaksınız. Bazı analist değerlendirmecilere göre İran'daki Türkçü hareketinin gelişme seyrinden ABD, Elçibey döneminde ürkmüştür. ABD bölgede baskı altında tutulması zor bir lider öncülüğünde bölgeyi kapsayacak bir Türk potansiyel istemiştir. Elçibey'i sona götüren amillerden birisi de budur. ABD, İran'ın etnik realitesini, demokratik bir İran'ın oluşması için baskı unsuru olarak kullanmış, bölgede jandarmalığını yüklenmek zorunda kalabileceği yeni etnik kaos istememiştir.⁴²

³⁷ <http://www.zaman.com.tr/2001/03/14/dishaberler.html>

³⁸ Anadolu Ajansı "Ermenistan Türkiye'den Toprak Talep Ediyor" 12.03.2001

³⁹ Yaşar Kalafat, *İğdir Ermeni Sempozyumu*Ankara, 2000sh. 184-192

⁴⁰ Yaşar Kalafat, *Bakü Ceyhan Kültür Hattı*, Ankara,2000

⁴¹ "Rusya Hala Tehdit" Zaman 15.03.2001

⁴² Yaşar Kalafat, *Güney Kafkasya, Sosyal Antropolji Araştırmaları*, Ankara 2000 sh. 39-71

RF, ABD'nin karşı tutumuna tepki göstermiş "İran'a karşı ticaret ve yatırım ambargosunun" kararını alan Bush yönetimini eleştirmiştir. Yapılan silah anlaşmasının diğer ülkelerden farklı olmadığını belirtmiştir. Bu noktada İran'ın kime karşı silahlandığının bilinmesi önem kazanmaktadır.

ABD'nin Ortadoğu ve Kafkasya politikalarında Türkiye'nin başka bir alternatifi yok mudur? İsrail, bölgesinde komşu ülkelerle ilişkisi itibarıyla ne derece Amerikan yanlı davranabilir. Mısır, Arap ailesine rağmen Amerikan yanlı politikasını nereye kadar taşıyabilir? Bölgenin diğer ülkelerinden Suriye ve Irak'ı bu itibarla irdeleyemeyiz bile. Kafkasya, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan bir arada dahi, TC'nin silahlı etkinliğini dengeleyemezler. Bu itibarla, TC'nin silahlı gücü, ABD'ye Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkasya'da ciddi ölçüde gereklidir. ABD'nin bu üç bölgeyi de boş bırakması beklenilemez. Asıl konu bu olmadığından konumuzun dışına çıkmak istemiyoruz.

Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyetlerinin ikili ilişkilerine gelince, Haydar Aliyev döneminde Türkiye, Azerbaycan'dan politik vaadden başka hiçbir mürüvvet görmemiştir. Bu dayanaksız dayanışmanın randımsız kalan sonucunda TC'nin romantik politikaları sonucu sürekli kolay kanışının da payı vardır. Türkiye ve Azerbaycan aydınlarından iki ülkenin dayanışmasında yarar görenler bu noktayı göz ardı etmemelidir. "Şark açığözlü politikası"nın fiyasko ile biteceği hatırlanmalıdır. Azerbaycan Türklüğü 1918 yılında olduğu gibi Türkiye Türklüğünün askeri gücüne her iki ülkenin ortak muarızı olan, fanatik Ermeniler fanatizmine karşı muhtaçtır. Bir millet iki devlet arasında bu tür karşılıklı dayanışma her zaman olacaktır. Önemli olan, TC silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan'da mevzileşmesi değildir. Önemli olan, daha sonra yaşanacak gelişmelerle tarafların pişmanlıklarına yol açmalarının sağlanabilmesidir. Bu görev her iki devletin bir olan millet fertlerinin hepsine düşmektedir. Bir yıl evvel Bakü de açılan Türk şehitliğinin yerinde, İngilizlerin abidesinin dikilmek istenildiği gerçeği Türk milliyetçiliğinin geleceği adına hatırlanmalıdır.⁴³ Bu noktada üzerinde durulacak ABD yanlı politikalar itibarıyla bir husus da " Bir koyup üç alma" aldatmasıdır.

Azerbaycan'ın Türkiye'den silahlı güç talebinde bulunduğu dönem, Türkiye'nin mali kriz yaşadığı ve planlanan askeri yatırımlardan kısmak zorunda kaldığı dönemdir. Türk silahlı kuvvetleri büyük ölçüde Amerikan silah sanayiine entegredir. Türkiye'nin ekonomik krizi atlat-

⁴³ Yaşar Kalafat, *Bakü Ceyhan Kültür Hattı Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Ankara 2000

masında ABD yardımcı olmuştur. Azerbaycan'ın Türkiye'den talep ettiği askeri güç Ermenilere karşı kullanılacaktır. Ermeniler ABD'de silah sanayi sektöründe de etkili olabilen bir topluluktur.⁴⁴

Diğer taraftan yukarıda da belirtildiği gibi İran, Ermenistan'a güney'den nefes aldırırken, Ermenistan da İran'ın kuzey nefes borusu görevini yapıyor. İran-Ermenistan ve Yunanistan ittifakı İran'ı Avrupa'ya taşıma anlamına gelir. Türk-Yunan ihtilafı bilinirken, ABD, Yunanistan ve Ermeni Lobileri tarafından, AB içerisinde faaliyet göstererek batıya açılımı sağlamaya çalışan İran itibariyle AB'nin tutumunu onaylayacaklardır. Bu AB'ki Yunanistan ve Ermenistan'ın gayretleri ile Türkiye'nin üyeliği engellenmektedir. İran doğal gazının Ermenistan üzerinden Ukrayna'dan batıya açılımı ekonomik dengeleri de etkileyecektir.

Etnik milliyetçiliğe dayalı bir diğer Ermeni girişimi de 1921 Kars Anlaşması'nın iptalidir. Böylece Ermenistan 1950 arifesinde T.C. NATO'ya girmeden yaptığı gibi Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı Azerbaycan'dan Nahçıvan'ı talebe başlamıştır.⁴⁵ Ermenistan bu girişimin hazırlıklarını Türkiye ile olan sınır anlaşmasını yenilemeyerek başlatmıştı. Bu konuda ilginç olan nokta, çok fakir olduğu için 3.5 milyon iken 1.5 milyon göç veren bir Ermenistan, Ortadoğu'dan ülkesine bazı kaynaklara göre Kürt ve bazı kaynaklara göre de Ermeni göçünün gelmesini sağlayabiliyor. Aynı Ermenistan'ın 40-50 bin geçici işçisi Türkiye'de çalışıyor. Ve bu Ermenistan Türkiye'den toprak talebinde bulunuyor. Hatıra, bölge dışı güçlerin bölge güçlerini yeni savaşa itmiş olabilecekleri geliyor. Türkiye, Ermenistan'a cephe açarsa kimleri yanında ve kimleri arkasında bulur? Müttefiklerin ve muhaliflerin tutumunu tayin eden faktörler nelerdir? Süper güçler ne yapmak istiyor. Türkiye hangi noktada durdurulacaktır?

Muhtemel senaryoya göre, Azerbaycan kaybedilen topraklarını istiyor, bize göre Karabağ'ın bir kısmı ile diğer topraklarını kazanabilir. Türkiye, bıkkınlık veren Ermeni iddialarından kurtulmak istiyor. Kars anlaşmasını tekrar imzalatılarak, Ermenilere yeri hatırlatılacaktır. Azerbaycan ile Nahçıvan arasında toprak bütünlüğü sağlanacaktır. Ermeniler Bakü- Ceyhan Boru Hattının güzergahı değiştirilerek ekonomik destek sağlanacaktır. Ermenistan-Rusya ve Ermenistan-İran ittifakından doğan güç, ABD'nin tavrı ile kırılacaktır. Bu noktada TC ve, Gürcistan ve Azerbaycan'la birlikte askeri ittifak yaparak etkili olma görevi düşecektir. İncelik şuradadır; Kuveyt- Irak savaşını silahlı güç

⁴⁴ Arif Üseyinov, "Bütün Ümitler Ankara'ya Bağlı, Azerbaycan Cumhurbaşkanı kardeş Halka Sesleniyor" Vremya Novostey, 15.03.2001

⁴⁵ "Erivan'ın Niyeti Belli" Zaman Gazetesi, 29.03.2000

üstünlüğü ile çözen batı harp harcamalarını bölge ülkelerine karşılatmıştı, yeni finansör kim olacaktır?

ABD'nin Gürcistan'a gösterdiği siyasi, iktisadi, askeri yakın ilgi,⁴⁶ bu ülkenin Kafkasya'da giderek etkinliğini artırma kararında olduğunu göstermektedir. 9 Ekim 1992 tarihli Bişkek Anlaşması ile Ermenistan, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, RF, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan arasında vizesiz dolaşma anlaşması yapılmış Gürcistan bu anlaşmaya 1 Ağustos 1995'te katılmıştı. Azerbaycan ve Ukrayna bu anlaşmaya Rusya ile yapılan ikili anlaşmalar yolu ile girmeye çalışmıştır. 30 Ağustos 2000'de RF bu anlaşmadan ayrıldı. Daha sonra RF'nın Gürcistan'a vize uygulama dönemi başladı. Vizesiz dolaşım sonrası tanımak RF'nın Gürcistan'a bir tür ekonomik yardım niteliği taşımaktaydı. RF. içerisinde 500-700 bin civarında Gürcü bulunurken, Rusya Gürcistan'a vize uygulaması getirdi. Ancak bu uygulamada, Abhazya ve Güney Osetya gibi bölgelerin halkını muaf tuttu. Abhazlar ve Osetinler ile Gürcüler arasında ciddi ihtilaflar yaşanmaktadır. RF bu tutumu ile Gürcistan'ın ülke bütünlüğünü tanımış olma kararına ters düştü. Vize uygulanması Gürcistan'ın ekonomik yükü artınca ABD Gürcistan'a tekrar ekonomik yardım yaptı.⁴⁷

SÜPER GÜÇLER VE BÖLGE

Meseleye etno-politik açıdan bakılınca, Türkiye'nin bölgesi ülkeler itibariyle ABD nazarında cazibesi, silahlı kuvvetlerinin gücünden gelmektedir. TC'nin yaşadığı son ekonomik kriz ve bunun silahlı kuvvetlere yansması bir yana, ABD gözü ile bakılınca Balkanlardaki Bulgaristan ve Yunanistan itibariyle Türk silahlı kuvvetleri alternatif-sizdir. Ayrıca bu iki ülkeden birisi AB üyesidir diğeri de olmak üzeredir. T.C silahlı kuvvetlerinin gücünün tartışılmazlığı teşhisi diğer komşuları için de geçerlidir. Türk basınından bazı gözlemcilerin değerlendirmelerine göre, "ABD, müttefiği olan TC'ye Orta-Doğu'da ve Kafkaslarda verdiği rolden beklediği neticeyi alamamıştır. Ekonomik ve demokratik yenilenmesini yapamayan, Ermeni tehcir iddiaları ve İncirlik Havva üssünün Irak konusunda kullanımı gibi hususlarda direnç gösterebilen Türkiye'nin uyarılması gerekiyordu. T.C.'nin yapabileceği bir tek şey vardır. Şartların bu olduğu düşünerek gelecek için fikri- ideolojik mayası milli olan gerçekçi kadrolar için hazırlığını başlatmasıdır", şeklindedir.

⁴⁶ Kamil Ağacan "Bağımsızlığın 10. Yılında Gürcistan: ABD'nin Kafkasya'daki Kalesi mi?", *Stratejik Analiz*, Mart 2001, S. 11sh. 32-39

⁴⁷ Kamil Ağacan "Gürcistan'a Yönelik Rus Baskıları ve Türkiye" *Stratejik Analiz*, Ağustos 2000, S.4 sh.29-37.

.....
 : **ABD, İran'dan gelecek**
 : **doğal gaz için müttefiği**
 : **TC'ye baskı yapıp onun**
 : **ekonomik zararına**
 : **yol açabilirken,**
 : **İran Orta Asya'dan gelen**
 : **enerji ve ulaşım yollarının**
 : **yönünü Ermenistan'a**
 : **yönlendiriyordu.**
 :

Kafkasya'daki muhtemel gelişmeler İran-Azerbaycan ilişkileri ile doğrudan bağlantılı olduğu gibi, bölgedeki olaylar, süper güçlerle de doğrudan ilgilidir. Zira her iki ülkede de Ermeniler vardır. Ermeniler süper güç ABD'de, O'na alternatif olma durumundaki AB ve süper güçlüğe niyetli RF'de de vardılar. Burada süper güç olma istikametinde şekillenen AB, bünyesi kapsamında T.C.'i şimdilik düşünmemektedir. AB'nin bu niyetini ABD de bilmekte ve T.C.'nin AB'ye girmesi konusunda artık ısrarlı davranmamaktadır. ABD, AB'ne girmeyi reddeden İsviçre ve Norveç'e de ilgisiz kalmamaktadır. AB üyesi Yunanistan, RF ile Ortodoks eksenini oluştururken ABD içerisindeki lobileri ile de aktiftir. Böylece Yunanistan RF gibi süper güç namzeti bir ülke ile dayanışma halindedir. Yunanistan aynı zamanda ABD'nin müttefiği Türkiye ile uzlaşmazlık içindedir. Ermenistan'ın konumu da bu itibarla farklı değildir. Ermenistan; AB üyesi bazı ülkelerin bünyesinde, Kafkasya ve Türkiye'ye yönelik siyasi aktiviteler gösterirken, ABD içerisindeki lobileri ile gösterdiği etkinlikle Ortadoğu ve Kafkasya'da sorun yaratmaktadır, bu yapılanma ve gelişme AB ve RF'yi süper güç yarışında rakip gören ABD'yi rahatsız etmektedir. Kafkaslardaki RF-ABD yarışması ABD'nin Orta-Asya politikasını da olumsuz etkilemektedir. Ermenilerin bölgede rahatsız ettiği ülkelerden T.C. bilindiği ve belirtildiği gibi ABD'nin menfaat ortağıdır.

AB üyesi Yunanistan; Ermenistan ve İran ile ekonomik ve siyasi dayanışma oluşturmuştur. Bu ülkelerden İran, uzun süren bir gerginlik döneminden sonra 2001 yılı başlarında süper güç ABD'nin tevaccühünü görebilecek iken, ABD'nin onaylamayacağı bazı gelişmelere zemin oluşturmuştur. Mesela Hamaney, ABD'nin Kafkasya ve Orta Asya'daki rakip adayı RF'ye resmi ziyarette bulunmuş ve silah anlaşması yapmıştır. İran'ın bölgede silah kullanabileceği tek ülke TC'dir. Türkiye ise ABD'nin bölgedeki yukarıda belirtildiği gibi kontrollü güvencesidir. 100 yıldır süregelen Ermeni-İran ittifakı Kafkasya'da Türkiye'yi de içine alabilecek tehlikeli gelişme göstermektedir. Ortadoğu'da petrole patronluk yaparak ABD'nin menfaatlerine ters düşen, Sunni-İslam Arap lider Saddam'ı silahlı güç olmasında, AB üyesi bazı devletler beslemişlerdi. AB'nin bazı üye devletleri ile İran arasında ekonomik dayanışma başlamışken, ABD bölgede Şii- Caferi Fars lider Hatemi'ye ilgisiz kalamazdı.

ABD, İran'dan gelecek doğal gaz için müttefiği T.C.'ye baskı yapıp onun ekonomik zararına yol açabilirken, İran Orta Asya'dan gelen enerji ve ulaşım yollarının yönünü Ermenistan'a yönlendiriyordu. Böylece İran; RF ve AB destekli ABD'nin müttefiki T.C.'ni, dostça davranmayan ve ABD'nin Kafkasya'daki menfaatlerini olumsuz etkileyen Ermenileri desteklemiş oluyordu. Ermenistan, İran'ı batıya taşırken, İran da Ermenistan; Türk Dünyasına taşımaktadır. Denilebilir ki, ABD-AB rekabetindeki ihtilaf unsurlarından birisi de; Ermenistan-İran ittifakıdır.

ABD, 2000'li yıllarda Kafkasya'da varlığını T.C.'den yana sadece Bakü-Ceyhan Boru Hattı konusunda Clinton'un Türkiye'ye gelişi ile göstermiştir. Bize göre, zaman bu ziyaretin büyük ölçüde göstermelik olduğunu kanıtlamıştır. Clinton'un gidişi ve Bush'un gelişi sürecinde ABD Kafkasya'yı adeta RF'na terketmiştir. ABD, RF'yi süper güç adayı noktasına getirebilecek Putin konusunda yanılmış mıdır? Çeçenistan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu savaşının yeniden canlanmasında Bush'un ABD'nin Kafkasya'yı kaderine terk etmeyeceğini düşündürmektedir. ABD'nin açık aktive göstermeyişinin izahı pek de zor değildir. Zira ABD'nin Kafkasya'da harekete geçirebileceği hazır güç yoktu. Azerbaycan'ı harekete geçiremezdi. Evvela, Azerbaycan-Ermeni savaşında Ermeni lobisi ABD'nin Azerbaycan'a ambargo koymasını sağlamıştı. (Ermeniler aynı zamanda ABD'nin rakibi yeni süper güç adayı, ABD'ye Türkiye'nin girmesini de engelleyen faktörlerdendi.) ABD, Azerbaycan'a açıktan destek olamazdı. Ve Azerbaycan buna mevcut alt yapısı ve siyasi koordinatları itibariyle hazır değildi. Bir takım ön hazırlıklar gerekiyordu. ABD, Gürcistan'da harekete geçiremezdi. İçerisinde (Abaz, Oset, Ermeni) etnik sorunları vardı. Ekonomik ve askeri durumu buna uygun değilken, askeri ve siyasi bağlantı boyutu da henüz elverişli değildi. R.F. karşıtı batı yanlı bir siyasi çizgi geliştiren burası için de bir takım ön hazırlıklar gerekiyordu. Bunun içindir ki, Kafkasya'da tamamen boş durmayan ABD, Gürcistan'da sürekli ekonomik ve siyasi destek sağladı. Ayrıca mevcut bilgilere göre yeterince netleşmemiş olmakla beraber, TC-Azerbaycan ve Gürcistan, siyasi, askeri bir dayanışma ortamına adım-adım hazırlandı. Bu hazırlığın merkezine T.C. alındı. T.C., Güney Kafkasya'da adı geçen diğer ülkeleri ile kıyas kabul edilemeyecek güçte ve ABD'nin müttefiğidir. Orta Asya ve Kafkasya enerji kaynaklarına ilgisiz kalınmazdı. Ancak, Ermenistan'daki Rus askeri güçleri ve R.F.-Ermenistan askeri bağlantıları itibariyle, yansıttığı potansiyel, ABD destekli ve T.C. merkezli olsa dahi oluşturulacak yeni karşı güce, henüz caydırıcılık kazandıracak noktada değildir. İlaveten, ABD-RF rekabetinde ABD Ermenistan'ı tamamen gözden çıkartmaz, çıkartamaz. Tatminsiz bir Ermenistan'a AB'de ilgisiz kalmaz.

Özetlenecek olursa bize göre; ABD Kafkasya'da yeni bir caydırıcı güç oluşturacak, bu güç RF'ye ve İran İslam Cumhuriyeti'ne karşı ABD'nin

menfaatlerini gözetirken Kafkasya'da süper güçler arası yeni bir hegemonya alanı oluşacak, enerji güzergahından Ermenistan'da nasiplenecek, Azerbaycan kayıp ettiği toprakların büyük bir kısmını elde edecek T.C., Şah Deniz Gaz Hattı projesine verdiği destekten sonra Bakü-Ceyhan hattı konusunda ciddi destek almayı hak etmiş olacaktır. Ancak Kıbrıs ve Körfez Savaşı ile, haklılığını anlatmakta zorluk çeken T.C., AB'nden biraz daha uzaklaşmalı ve ABD yanlılık dozunu biraz daha artırmalıdır. AB'nin kıtasal güç olmaktan çıkıp küresel güç olmaya karar verdiği an, T.C.'nin uluslar arası siyasette raici artacaktır. RF ise, AB yanlı ve ABD karşıtı kesimde yerini alır. Halen Azerbaycan'da bulunan RF'ye ait olan Gebele Radar üssü, muhtemelen kapatılır ve RF'nin Gürcistan'da Abhazy, Osetya ve Cevahiti'deki etkinliğinin kırılabilmesi için, ABD'nin "T.C. için bölgede sadece askeri güç olarak varolması" tercihi değişmeli, Türkiye, bölgede ekonomik, kültürel, siyasi etkinliklerde gösterebilmelidir. Azerbaycan'da 500 milyon dolarlık yatırım yapabilen LUKOİL'in Başkanı Vahit Alekberov ve 21. yüzyıl Partisi'nin Başkanı F.Alkapone Rusya'da faaliyet gösteren iki etkili Azeri Türkü olup RF'nundaki 1 milyon civarındaki Azeri Türkü arasında küçümsenmeyecek bir Rusya yanlı potansiyel oluşturmuşlardır. Bölgede yeni bir Türkiye Rusya gerginliğinde bu tür hususlar gözardı edilmemelidir. Bazı değerlendirmecilere göre; "Komünizm aradan çekilince Çek-Slovak akraba toplulukları etnik farklılıktan hareketle ayrıştırdığına göre, İran İslam devrimi de dönemini kapatınca İran'da Türk- Fars ayrışımı beklenebilir. Kanaatimizce ideolojik yapılanmalar bağlayıcı olmakla beraber, Rusya'da çalışmakta olan Azeri Türklerinde olduğu gibi çok kere ekonomik faktörler de etkili olabilmektedir.

Milletlerin milli kimlik oluşturma süreçlerinde kültür politika ve ideolojilerinden önce halk kültürleri milli kültürleri halk kültürü belirler. Devlet ulusal kültürünün ve gelişmenin en son ve çağdaş ürünü ise, kültürün de ilk sürekli ögesi halk kültürüdür. Bölünmüş uluslarda üst yapı kurumları ve siyasi tercihler farklı kültürel yapılanmasının gelişmesine yol açabilir. Halk kültürleri bu tür etkenlere karşı daha mukavimdir, daha zor etkilenirler, üzerlerindeki sis perdesi kaldırılınca daha kolay ortaya çıkarlar. Dini ve milli kültürünün köklü olduğu bir anlam da ve biraz da halk kültürünün güçlü yaşatılması ile izah edilebilir.

Avrasya'nın bu kesiminde etnik unsurların kendilerini temsil ederek birlikte yaşayabilme imkanlarına dair görüşmelerimizi muhtelif vesileler ile açıkladık tekrardan kaçınmaya çalışıyoruz. Halk bilimi içerikli birikimimiz irdelendikçe zenginleşen ve halklararası müştereklikleri artan, bize geçmişimizden emanet edilmiş milli miraslarımızdır. Şüphesiz bütün halkların bu tür mirasları vardır. Etnik kesimler

arasında adilane bir kültürel entegrasyon isteniyor ise, çoğunlukta olan kesime ait olan hak kültürüne atfedilen imtiyazdan vazgeçilebilmelidir. Azınlıkta olan kesimin halk kültüründe bir halk arayışı var ise, bu talep reaksiyona dönüşmeden çoğunlukta olan halk kesimi tutumunu gözden geçirebilmelidir. Şuurlu bir ideolojik terkibe, polemikle ulaşılmaz. Çoğunlukta olan halk kesim dilini dahi bilmediği birlikte yaşadığı halka, sırtını dönerek siyasi ve ideolojik çıkar elde edeceğini sanarak yanıltılmış olur. Bu amaçla girilmiş yapay angajmanlarla ancak ansiklopedik bilgi olunur. Şüphesiz bu da bir aşamadır. Bölge halklarının farklı dinlerden oluşu da sorun teşkil etmez, halk inançları ile metodik ilgilenmek, toplumun dini sorunlarını sosyolojik açıdan ele almaktır. Halk inançları deyince, basit münferit olayları değil, dini içerikli sosyal olaylar bütününe kastediyoruz.

Bu coğrafyanın medeniyet beşiğinde büyüyen etnik kesimlerin, dünya medeniyet sofrasına sunduğu kültürel ikramlar, esasta farklılık arz etmiyordu. Sadece farklı yüzyılda değişiklikler yaşıyor ancak bu değişimlerde karşılıklı etkileşimle aynı bölgenin katmanlarını oluşturuyordu. A. Öcalan'ın temsil ettiğini söylediği etnik kesime yaptığı en büyük katkının, farklılığın tescili sağladığı ifade edilir. O'na karşı olan güçler kendi kültürel kimliklerini savunurken, kendilerini etnikite ile sınırlayarak savunuyorlar ise, onlar da yanıltıcı içerisindedirler. Azami 20 yıl sonra bugün ihaneti kendi halkına yaptığı, halkı tarafından da anlaşılacaktır. Birarada yaşayan halkların kültürleri bir vücudun organları gibidir. Koparılan parça yaşayamaz, koparıldığı gövde de sakatlanmış olur.

Bölgenin etnisite itibariyle İran ve Azerbaycan'la ortaklıklar arzeden ülkesi olan T.C.'nin Ermeni ve Kürt "Türk" leri itibariyle ABD ilişkileri de, başka bir penceredir. ABD Ermeni konusunu meclisinde oylatınca, Clinton yaptığı açıklamada, Ermenileri daima haklı bulduğunu ve bunu izlediği politikalar ile sergilediğini, ancak ABD'nin milli menfaatleri açısından bu dönemde T.C. aleyhine bir karar çıkmamasının gerektiğini belirtmiştir. Bu dönemde T.C.'den Devlet Bakanı ve Genel Kurmay Başkanı seviyesinde yapılan açıklamalarda T.C., ABD ilişkilerinin yeniden gözden geçireceği açıklanmıştır. PKK münasebeti ile ABD ile AB yaklaşımları arasındaki fark, ABD'nin PKK tarafından izlenen yöntemi onaylamaması noktasındadır. Aradan iki yıl geçecek batının Kürt konusunda T.C.'den beklediği adımlar atılmamış olacaktır. Özetle T.C. silahlı kuvvetlerinin Kafkasya'daki bir operasyonda yer alması, sadece Kafkasya haritasına değil Ortadoğu ülke sınırlarına da yansiyabilir.

KAYNAKLAR

- Ağacan, Kamil, "Bağımsızlığının 10. Yılında Gürcistan ABD'nin Kafkasya'daki Kalesi mi?" *Stratejik Analiz*, Mart 2001, S. 11 sh. 32-39.
- Oğan, S.- Kanbolat H., "Kafkasya Terazisinde Yeni Dengeler: Putin'in Azerbaycan Ziyareti, *Stratejik analiz*, Şubat 2001, S. 10 sh. 34-41.
- Kanbolat, Hasan, "Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya'daki Askeri Varlığı ve Gürcistan Boyutu" *Stratejik Analiz*, Temmuz 2000, S. 3 sh. 42-49.
- Gül, Nazmi, "21. y.y Başlangıcında Haydat (Ermeni Davası) *Stratejik Analiz*, Haziran 2000, S.2 sh. 25- 29
- Oğan, Sinan, "Bir Aliyev klasiği-Azerbaycan'da 5 Kasım Parlamento Seçimleri" *Stratejik Analiz*, aralık 2000 S. 8 sh. 34-35.
- Kanbolat, H-Gül, N., "Kafkasya'da Cevahiti (Gürcistan) ve Krasnodar (Rusya) Ermenilerinin Jeopolitiği ve Özerklik Arayışları" *Stratejik Analiz*, Ekim 2000 S. 6 sh. 5-19.
- Ali Rıza, Bülent, "ABD'nin Hazar Boru Hattı Politikası: Ciddi mi Yoksa Dostlar Alışverişte Görsün mü" *Stratejik Analiz*, S. 6 sh. 64-70.
- Cafersoy, Nazım., "Tarihten Günümüze Kafkas Evi-Girişimleri ve Türkiye" *Stratejik Analiz Kasım 2000*, S. 7, sh. 26-35.
- Ağacan, Kamil., "Gürcistan'a Yönelik Rus Baskıları ve Türkiye" *Stratejik Analiz*, Ağustos 2000, S. 4 sh. 29-37.
- Nesipli, Nesip., "Azerbaycan ve Moskova-Erivan- Tahran İttifakının Jeopolitik Kuşatması" *Stratejik Analiz*, Ağustos 2000, S.4 sh. 61-73.
- Cafersoy, Nazım., "Azerbaycan'da Bağımsızlığın Diğer Adı: Ebülfez Elçibey" *Stratejik Analiz Eylül 2000*, S. 5 sh. 5-24.
- Güpür, H.T., "Rusya'nın Federal Siyasi Yapısında Değişiklik" *Stratejik analiz*, Eylül 2000, S. 5 sh. 42-46.
- Lewis, Bernard., *Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği*, İstanbul 2000
- Cihangir, Erol., *Papa Eftim'in Muhturaları ve Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi*, İstanbul, 1956
- Kalafat, Yaşar., "İğdir Ermeni Sempozyumu-Toplu Mezar Kazısı- Soykırımı ve Nahçıvan Gezisi" *Türk Ermeni İlişkileri*, 21. yy.'a girerken Tarihe Dostça Bakış, Ankara 2000, sh. 184-192.
- "Güney Azerbaycan'da Din" *Türk Dünyasının Dini Meseleleri Sempozyumu*, Kutlu doğum Haftası, Ankara, 1998, sh. 149-156
- Güney Kafkasya, *Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Ankara 2000,
- Bakü-Ceyhan Kültür Hattı, *Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Ankara, 2000
- "Vatan-İran-Turan Hattı ve Caferi Türklerinde Halk İnançları" *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, İstanbul, 1997 sh. 1-67.
- "Etnik Sosyoloji Açısından Kars ve Kafkasya Kars Kent Kurultayı 28- 30 Haziran 2000 Kars.
- "Kuzey Azer Azerbaycan Gezi Notların Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Kış 1998
- "Caferi İnançlı İslam Alem de Türklük, Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik İşbirliği Kurultayı, (10-13 Nisan 1997)

- Çavadov, Gemersah., Azerbaycan'ın Az Sayılı Halkları ve Milli Azınlıklar, Bakü 2000
- Blaga, Rafael., İran Halkları El kitabı, 1997
- Andrews, P.A., Türkiye'de Etnik Gruplar, İstanbul, 1992
- Umudlu, İ., "Azerbaycan Ehalinin Milli Terkibine Göre –Unikal Öлке –İmicini Goruyup Sahlayıl, Devlet Statistika Komitesinin Acıgladığı Rejemler bunu Gösterir, Cemiyet 16 Aralık 2001-04-06
- CIA-The World Fact book 2000- Azerbaijan
–<http://www.odci.gov/cia/publicaitons/factbook/geos/oj.html>
- Caferoğlu,Ahmet., Türk Kavimleri, Ankara 1983, sh.6-9-70
- Akpınar, Yavuz., Azeri Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul 1994, sh. 465-467.
- Kırzioğlu. M.F., Karapapaklar, Borçalı –Karak uruğu'nun Kür –Aras boylarındaki 1800 Yılına Bir Bakış, Erzurum, 1972
- Aydoğan, Orhan., Karapapaklar (Seminer Çalışması) Malatya, 1998
- İznik ve Batum Havalisi Acaristan Özerk Cumhuriyeti, İznik Kültür Derneği
- TİŞKOV.V.A –FİLİPPOVA.E.İ., Eski Sovyet Ülkelerinde Etnik İlişkiler ve Sorunlar (Kuzey Kafkasya) Ankara, 2001
- Ulu, İsmail Mızı., Merkezi Galgaz'ın Etnik Tarihinin Köklerine Doğru, İstanbul, 1993
- İbrahimli, Haleddin, Azerbaycan'ın Türkçülük ve Azerbaycancılığı Problemleri, Bakü 1998
- Gezenferoğlu, Fazıl., Ebülfez Elçibey-Tarihten Geleceğe, İstanbul, 1995
- Azerbaycan Türk'ünün İman Davası, Ankara 1998
- Elçibey, Ebülfez., Bütöv Azerbaycan Yolunda, Ankara, 1998
- Rodinson Maxime Batıyı Büyüleyen İslam, İstanbul, 1983 (Çev. C.Meriç)
- Meriç Ümit., Sosyoloji Konuşmaları (1993-1994) İstanbul 1944
- Yediyıldız B, - Özdemir M.Ç., Prof.Dr.Erol Güngör Hatırasına
- Unan Fahri Milli Kültürler ve Küreselleşme, Ankara, 1998
- Marie Ladier (Çev. Hasan Kanbolat) "İran'daki Başlıca Etnik Unsurlarda Dogurganlık" Stratejik Etütleri Bülteni, Eylül 1983, S.88 sh. 64-78.
- Soltan, Elnur, Hatemis Russia Visit, Cocrete Outcomes of abstract agree-mentis, Turkish News 02.04.2001 sh.13
- Wilson Fiona, Bodil Folke
- Frederiksen, Ethnicity, Gender and The Subversion of Nationalism, London, Frankcass, 1995
- Tomlinson, John, Kültürel Emperyalizm İstanbul 1999
- Gumilöv L.N, Hazar Çevresinde Bin Yıl, Etno–Tarih Açısından Türk Haklarının ve Çevre Haklarının ve Çevre Hakların Şekillenışı Üzerine, İstanbul, 2000
- Wallerstein Immauel, Jeopolitik ve Jeokültür, İstanbul, 1993
- Tışkov Valery A. "Forget the-nation-posk nationalist Understanding of national-izm, Etnik And Racial Studies, V. 23 No: 4 July 2000 P. 625-651.
- Hutchinson John, "Ethnicity and modern Nations" Etnik And Racial Studes V. 23 No: 4 July 2000, P. 651-670.